

KÜRTLER VE TÜRKLER: “KILDAN AYAKKABI GİYENLER VE KÜÇÜK GÖZLÜLER”

Emine Sonnur ÖZCAN*

Öz

Bu çalışma tarihsel bağlamda Türkler ile Kürtlerin tanışıklığını incelemektedir. Zaman ve mekân onları nasıl buluşturdu? Onları birbirine yaklaştıran siyasî ve sosyokültürel ortak zeminler nelerdi? Bu temel sorulara ve alt sorulara, antik dönem ve sonrası ile erken dönem İslam tarihi kaynakları ışığında bazı cevaplar bulmaya çalıştık.

Anahtar sözcükler: Türkler, Kürtler, erken dönem İslam tarihi, konar-göçer, yerleşik

KURDS AND TURKS: “WHO WEAR WOOLLEN SHOES AND HAVE LITTLE EYES”

Abstract

This study examines the acquaintanceship of Turks and Kurds in historical concept. How did time and space get meet them? What were the political and sociocultural common grounds which get became close them each other? We tried to find some answers to this basic questions and secondary ones in the light of the ancient, post-ancient eras and early Islamic era resources.

Key words: Turks, Kurds, Early Islamic Era, Nomad, Settled

Giriş

Türkler ile Kürtlerin tanışıklıkları tarihsel olarak da izah edilebilir mi? Zaman ve mekân bu iki halkı nasıl buluşturdu? Onları birbirine yaklaştıran siyasî ve sosyo-kültürel paydalar nelerdi? Türkler ve Kürtlerle komşu ya da beraber yaşayan diğer halkların onlara dâir geliştirdikleri zihniyetin izlerini ortaya koymak mümkün müdür? Bu temel sorulara ve bunların etrafında beliren alt sorulara, Antik dönem, sonrası ve Erken İslâm Dönemi'nde ortaya koyulan kaynakların bakış açıları ışığında çektiğimiz fotoğrafla katkıda bulunmaya çalışacağız. Öncelikle, Yunan, Roma, İbrânî, İran, Ermeni kaynakları arasında kadîm

* TÜBİTAK, Uluslararası İşbirliği Daire Başkanlığı İkili ve Çoklu İlişkiler Müdürlüğü, Uzman, eminesonnurozcan@gmail.com

Türkler¹ ile kadîm Kürtleri² aynı coğrafyalar üzerinde –kadîm Ermenistan ve İran– tespit eden ilk kaynağın Xenophon’un (MÖ 430-354) *Anabasis*’i olduğunu kaydetmeliyiz.³

¹ Antik dönemden İslâmî çağların yazılı kaynaklarının oluştuğu VIII. yüzyıl ortalarına kadar İran, Yunan, Roma, Yahudi ve Ermeni kaynaklarında Türk/İskit/Saka/Sarmat/Massaget/Hun ve diğer Türk soylu halkların adlarıyla yapılan tanımlamaların ayrıntılarında ve elbette arkeolojik buluntularda, kadîm Türklerin karakteristik özellikleriyle örtüşen önemli izler bulmak mümkündür. Bu bağlamda giyim, barınma, savaşma gibi yaşam tarzları, anılan kardeş toplulukların ortak kimliklerini sergilemede çok önemli göstergelerdir. Çizme, kemer ve pantolon giyme; üzengi kullanma, atlı araba kullanma; kadınların önemli konumu gibi kimi karakteristik özellikler İskitler, Massagetler, Sarmatlar ve Hunlardan itibaren Türk topluluklarıyla beraber anılmıştır. Arkeolojik izler ışığında, Orta Asya kurganlarındaki Demir Çağı’na ait, paçaları dar ve bağlı pantolonları (Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991, c.5, s. 102); Göktürk dönemi kurganlarındaki kemer, pantolon ve çizmeleri (B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1991, s. 156) veya Eski Yunan vazolarındaki; üzengili (René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1999, s. 26), ceket ve pantolonlu İskit savaşılarını (Margarita Graba, “You Are What You Wear: Scythian Costume as Identity”, *Dressing The Past*, Oxbow Books 2008, s. 14-28) ve 1993’te Altaylar’da bulunan prenses mumyasını bu bağlamda değerlendiriyoruz (<http://en.tuva.asia/197-altai.html>). Öte yandan, kadîm Türklerin atlı araba kullanımında Ön Asya topluluklarından daha eski oldukları geçtiğimiz on yıllarda yapılan kazılarla ortaya koyuldu. Don Nehri’nden Ural Dağlarına uzanan Sintaşa-Petrova kültürü üzerinde 1994 yılında yapılan kurgan kazılarında MÖ. 2000’li yıllara tarihlendirilen buluntular, araba kullanımının bozkırlarda değil Ön Asya şehirlerinde başlamış olabileceği varsayımını şimdilik ortadan kaldırmış oldu. *Nomads of Euroasian Steppes in The Early Iron Age*, Edited by: J.D.Kimball, Zinat Press, Berkeley, CA 1995, s.22; (http://esc.ac.ru/news/1998_2/2-11-1.pdf);

(<http://www.nytimes.com/1994/02/22/science/remaking-the-wheel-evolution-of-the-chariot.html?pagewanted=all&src=pm>) Antik dönem ve İslâmiyet öncesindeki yazılı kaynaklara yukarıda vurgulanan gözle bakarsak, örtüşen bazı ipuçları bulabiliriz: Örneğin Herodot'a (MÖ.484-425) göre, "barbarlar" (Yunanlı olmayan, göçebe, atlı kavimler; Erken Ortaçağların Rus-Slav halklardaki "barbar" algısı da İskit ve Hunlara işaret ediyor: <http://www.inter-disciplinary.net/wp-content/uploads/2012/01/yakushenkovpaper.pdf>), ok ve yay ile kısa mızrak kullanıyor; üzerlerine pantolon giyiyor, başlarına külâh (muhtemelen keçeden yapılmış uzun, sert ve sivri İskit şapkası) takıyorlardı (V.Kitap). Herodot, ilerleyen sayfalarda halkların savaşa giderken nasıl donandıklarını tek tek izah etmektedir. İskitler savaşa giderken başlarına sert ve uzadıkça sivri bir külâh takıyor, pantolon giyiyor ve yanlarında "kendilerine özgü yayları", hançerleri ve baltalarını taşıyorlardı VII.Kitap). Tarım yapmayan, et ve balık yiyen Massagetler ise karakteristik yaşam tarzları ve kadın-erkek aynı olan giysileriyle –örneğin üzengileri ve kemerleriyle– İskitlere benzemektedir (I.Kitap). *The History of Herodotus*, İngilizce'ye Çeviri: G.C. Macaulay: (<http://ebooks.adelaide.edu.au/h/herodotus/h4m/complete.html>) Bir başka Antik Yunan yazarı Xenophon (MÖ.430-354) ise *Anabasis*'te gerek Yunan ordularında ve gerekse Pers ordusunda görev yapan İskit savaş arabalarından söz etmektedir. Xenophon, *Anabasis*, Çeviri: H.G. Dakyns. (I. Kitap, VII. Bölüm): (<http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5an/contents.html>) W. Eberhard'a göre at yetiştirmeye Türklerden sonra başlayan Çinlilerde, MÖ.1450-1050 yıllarında moda olan savaş arabalarının çıkış yeri kuzeydeki Türk kavimleridir (B. Ögel, *age*, c.I, s. 392). Öyle anlaşılıyor ki savaş arabası geleneği tarihi devirlerde de kesintisiz devam etmiştir. Nitekim bir XI. Yüzyıl Ermeni tarihçisinin kroniğinden Tuğrul Bey'in 1054'te Malazgirt önlerine geldiğinde, ordusunda arabaların da yer aldığını öğreniyoruz *Patmut'ıwn Aristakisi Lastivert'woy* (Erevan, 1963): (<http://rbedrosian.com/alint.htm>) Belki çok daha karakteristik olanı Asyalı kavimler bağlamında Türklere atfedilen at üstünde hızla giderken geriye dönüp ok atma becerisine ilişkin izlerdir. Xenophon, Yunan ordusuyla, Asur ülkesinden Dicle boyunca kuzeye doğru giderken arkalarından takip eden Persler ve "Asyalı süvarilerle" ilgili olarak verdiği bilgilerde bu çok temel Türk süvarisi tavrına değinmektedir. Anılan satırlarda yazar, kendilerinde süvarilerin olmadığından ve piyadelerinin düşman piyadeleriyle boy ölçüşemediğinden şikâyet ettikten sonra, Asyalı süvarilerin kaçarken dahi arkalarına dönüp, takip edenlerini ok yağmuruna tutarak yaralayabildiklerinin altını çizmektedir (III. Kitap, 3. Bölüm). (<http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5an/contents.html>). Miladî asırların birincisinde yaşamış olan Romalı tarihçi Flavius Josephus (37-100) ise Eski Ahit'le temellendirerek (Genesis, 10: 1-5; Ezekele: 38-39) genişlettiği bilgilerde İskitlerin, Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'in soyundan geldiğini söylemektedir. Eusebius (263-339) ve Suriyeli Michael (1126-1199) gibi tarihçilerin bilgilerine başvurduğumuz Josephus'a göre Eski Yunanlılar (Grekler) dünya üzerinde hakimiyet kurunca, daha önce kullanılan coğrafik isimleri değiştirdiler. Bu bağlamda daha önce Magogî denen Yafes oğlu Magog'dan türeyen topluluk "İskitler" olarak anılmaya başladı. Tıpkı Mazak'dan gelenlerin Mazakenî yerine "Kapadokyalılar"; Yafes oğlu Gomer oğlu Turugrama'dan (Genesis, 10:2-3'te Torgom/Togormah) gelenlerin Turugramî yerine "Frigyalılar" olarak tanımlanması gibi. Josephus, bu ikincisini, Kayseri'nin (eski adının Mazaka olmasıyla delillendiriyor. *The Works of Flavius Josephus* (30-100), Yunanca'dan İngilizce'ye çeviren: W.Whiston, Ward Lock Ltd. 1878, s. 35. Öte yandan, erken dönem Ermeni tarihleri, dönem dönem savaş, barış, akrabalık ve ittifak yaşadıkları anlaşılacak kadim Türk halkları Massaget ve Hunlara, birlikte ve/veya ayrı olarak yer verir. Örneğin, IV.Yüzyıl Ermeni Tarihçisi Pawstos Buzand'a göre Ermeni krallarıyla akrabalık kurmuş olan Kur nehri'nin ötesindeki komşu Massaget (Mazk'ut'k) kralı "Kalabalık Hun ordularının prensidir" Hıristiyan Ermeni kralı Xosrov'un, Massaget kralı Sanesan'ın otağına gönderdiği papazın onları Hıristiyanlığa daveti ve akınlardan geri durmalarını salık vermesi üzerine öfkelenen Sanesan, idaresi altındaki Hunlar ve "P'ox'lar, T'awaspar'lar, Hechmata'lar, Izhmax'lar, Gat's'lar ve Gghuar'lar, Gugar'lar, Shch'b'lar ve Chghb'lar ve Baghasch'lar ve Egersuan'lardan" ve daha başka göçer topluluklardan oluşan sayısız atlı ve kargıyla donanmış süvari askerden oluşan ordusuyla, Ermeni ülkesine girer. Yol boyunca bazı kavşak noktalarda geleceğe sembolik izler bırakmak adına her bir askerlerin getirdiği taşları üst üste dizdirerek yüksek anıtlar diker [bu Şamanistik anıtlara *ovo* denmektedir: (<http://photography.nationalgeographic.com/photography/photo-of-the-day/ovo-mongolia-drake/>) Ovolar Türkiye'de de pek çok noktada bulunmaktadır. Fotoğraflar için: (<http://umitilekesif.blogspot.com/2013/02/denizlide-altay-inanc-taslari-ovolar.html>)] (III. Kitap, 6-7. Bölüm). Bir başka Ermeni Kral, Arshak döneminde ise İran üzerine yapılan seferde Alan ve Hun birlikleri, Ermenilere yardım etmek adına Arshak'ın ordusuna katılmıştır (III. Kitap, 25. Bölüm). Pawstos Buzand, *History of Armenians*, Çeviri: (<http://rbedrosian.com/pbtoc.html>). V-VI.Yüzyıl Ermeni tarihçisi Ghazar Parpecis'in *Ermenilerin Tarihi* kitabında, Massaget yerine "Hun İmparatoru ya da kralı" tarzında söz ettiği Türk hâkânının ordusu ise, neredeyse bütünüyle, İranlılara karşı kurulmak istenen Ermeni-Hun ve Ermeni-İberyalı (Gürcü)-Hun ittifakı bağlamında zikredilmiştir. Ayrıca, V-VI. Yüzyıllarda, Ermenistan'ın doğusundaki

komşu Albanya (Kafkaslar ve Azerbaycanı içine alan kadîm ülke) ile daha doğudaki Hunlar'ın ülkesi arasında bir duvar bulunduğu bilgisini de Parpecis'in tarihinden öğreniyoruz. Ghazar Parpecis, *Ermenilerin Tarihi*: (<http://rbedrosian.com/Downloads/Ghazar.pdf>) Yukarıdaki izler ışığında XIX. yüzyıl Oryantalist tarihçilerinden Heinrich Kiepert'in, Antik Dönem kaynaklarına dayanarak hazırladığı ünlü coğrafyasına bakalım: Kiepert'e göre, Saka ya da İskit tanımlaması Türk kökenli halklar için kullanılan bir tür üst ve ortak tanımlamadır. İranlıların Ortaçağlarda, Fin, Türk, Moğol, Tungus ile Orta ve Kuzey Asya'da geniş alan kaplayan halklara ilişkin kullandıkları "Türânîler" tanımlamasını, modern etnoloji, İranlılardan ödünç almıştır (Heinrich Kiepert, *A Manual of Ancient Geography*, Londra 1881, s. 15, 28). Öte yandan bir başka Oryantalist Édouard Chavannes, Batı Türkleri üzerine yazdığı önemli eserde, Ak Hunlar'ın (Heyatıl/Eftalit) öncülü olan Yue-tche Devleti'nin bilim çevrelerinde, (Hindistan coğrafyasında yaşayanlar anlamında) "İndo-İskitler" ve Avarların da "İskitler" olarak kabul edildiğini Antik kaynaklara dayanarak ortaya koyuyor: (http://classiques.uqac.ca/classiques/chavannes_edouard/toukiue/chav_toukiue.pdf).__Ramazan Şeşen ise Türklerin Sakalar adıyla çok eski devirlerden beri Önasya devletlerince bilindiğini; Asur kitâbelerinde geçen Saka hükümdârının Yahudi menkıbelerine ve Tevrat'a geçtiğini; ilâveten Câhiliye şiirinde (Türk adı altında) Türklerden bahsedildiğini söylemektedir. Şeşen, MÖ. VII. asırdan itibaren Sakalar adı altında çeşitli Türk topluluklarının Arap tarihçilerinin "Türk Kapısı" adıyla da andıkları Kafkasya'daki Derbend (Bâbü'l-Ebvâb) üzerinden Azerbaycan'a indiklerinin de altını çizmektedir. R.Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.3. İskit-Saka-Massaget-Hun-Türk tanımlamalarının benzer topluluklara işaret ettiğine dair geniş bilgiler için: İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

² Xenophon *Anabasis*'te MÖ. 401-399 yıllarında Anadolu ordularının Sardes'ten İran'a; oradaki yenilginin ardından Dicle kıyısını takiple Karadeniz'e devam eden zorlu yolculuklarını anlatır. Bu yolculukta, beraberlerindeki esirler, Xenophon'a Kardukların (İngilizce çeviride Carduchians) ülkesinden söz eder: **"Esirlerin söylediğine göre bunlar, dağlarda yaşayana, savaşçı ve [Ermeni] krala tâbi olmayı reddeden bir halktır. O kadar ki bir defasında üzerlerine gönderilen 120 bin kişilik güçlü kraliyet ordusundan geriye tek bir kişi kalmamıştır. Onlar, ovanın yöneticisi Pers valisiyle ise barış hâлиндelerdir."** (III. Kitap, 5. Bölüm) (<http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5an/contents.html>)

Filistinli Roma tarihçisi Eusebius (263-339) ise kroniğinin Tufan'la ilgili bölümünde, Tufan'da kullanılan geminin Ermenistan coğrafyasındaki *Korduats'* Dağlarında karaya oturduğunu ve küçük bir parçasının görülebileceğini belirtmektedir. Çevirmen ve açıklamaların sahibi Bedrosian, *Korduats'* Dağlarının Van Gölü'nün güneyinde bulunduğunu belirtiyor. *Eusebius Cronicle*, Çeviri: Robert Bedrosian, (<http://rbedrosian.com/euseb2.htm>).__IV.Yüzyıl tarihçisi Pawstos Buzand'ın *Ermenilerin Tarihi*'nde, Massagetler, Hunlar ve diğer Türk toplulukları yanında Korduk bölgesinin yüksek yerlerinde yaşayan Korduklara (muhtemelen kadîm Kürtler) dair de bilgiler bulunmaktadır (Ermeni Devleti'nin Korçayk eyaletinin en büyük bölgesi olan Korduk, günümüzde Dicle, Botan ve Habur Nehri arasında kalan bölgedir. <http://akunq.net/tr/?p=5615>). Korduk, Ermeni Prensi Jonn'un idaresindedir. (III.Kitap, 9.Başlık). Cudi Dağı Korduk'tadır; çünkü, Nisibis'li (Nusaybinli) papaz Yakub, Nuh'un gemisinden kalan parçayı görmek için Korduk bölgesindeki Sararat'ı (Cudi Dağı) ziyaret etmiştir (III.Kitap, 10.Başlık). Korduk bölgesi, aynı zamanda bir piskoposluğa da sahiptir –ki Buzard'a göre onun ataması Danyal Peygamber tarafından gerçekleştirilmiştir (III.Kitap, 14.Başlık). Korduk'un bir de "güvenli alanı" (muhtemelen yüksek, yayla bölgesi) vardır. Buzard, Ermeni kralı Arsak'a isyan eden *naxarar*'ların (yerel yönetici) yerlerini sıralarken, Korduk bölgesi "güvenli alanının" reisinin de isyan edip İran Kralı II.Şapur'un (309-379) tarafına geçtiğini anlatmaktadır (IV.Kitap, 50.Başlık). Sonrasında Ermeni Krallığı'nın genel komutanı Muşeg ordularıyla gelir ve isyan eden tüm vassallar gibi Kardukların yurtlarını da saldırı düzenleyip pek çok esir ve rehin alıp onları vergiye bağlar (V.Kitap, 10.Başlık). (<http://rbedrosian.com/pbtoc.html>).__VII.Yüzyıl Ermeni tarihçisi Sebeos ise tarihinde, Bizans'a isyan eden Ermeni prenslerinin Korduat'ların güvenli ülkesine gidip orada müstahkem yerlerde yaşadıklarını anlatmaktadır Sebeos, Akhunların ülkesini "T'etal/T'etalats'ik" ülkesi ve Massaget (Mazk'ut') ülkesi olarak tanımlıyor (*Sebeos' History*, İngilizce'ye Çeviri: R.Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New York 1985, s. 49).

Gerek *Anabasis*'te sözü edilen Yunan ve Pers ordusundaki İskit askerleri ve gerekse sonrasında yazılan Yunan, Roma, Yahudi ve Ermeni kaynaklarındaki, İskit, Hun, Massaget, Alan vd. Türk kökenli kadîm topluluklar ile kadîm Kürtlere ilişkin kayıtlar, iki halkın savaşta ve barışta tanışıklık geliştirmiş olmaları ve hatta akrabalık kurmalarının mümkün olabileceğini gösteriyor. Kürtlerin ve Türklerin Arap kaynaklarına yansıyan profilleri öncesindeki veriler ışığında, Türk-Kürt ilişkisinin Kürtlerin doğuda İranlılarla, biraz batıda ise Romalılar ve Ermenilerle kurdukları yarı bağımsız ilişkiler çerçevesinde geliştiği düşünülebilir.

Oryantalist Kiepert'in kadîm Kürtlerin yaşadığı topraklara dâir Coğrafyasında verdiği bilgiler yukarıdaki eski kaynaklardakilerden çok farklı değildir. Kiepert'e göre Antik Dönemde Ermenilere ait bölgeler içerisinde, Van Gölü'nün güneyindeki yüksek dağlardan Asur vâdisine doğru, sınırları Dicle'ye kadar uzanan topraklar, modern çağlara değin Kürtlerin merkezleri olmuştur (s.47). İrani diller konuşan Kürtler, İran bölgesinin Batıdaki sınırlarında az miktarda ziraat ve temel olarak hayvancılık yapardı. İsimleri Antik Suriyeliler ve Asurlularca Kardû; Ermenilerce Kordu (çoğulu Kordukh) şeklinde telaffuz edilirdi. Xenophon sonrası antik yazarlar Roma fetihleri döneminde (MÖ I. yy) aynı bölgede yerli Ermeni prenslerince yönetilen küçük bir krallıktan söz etmişlerdir. Bölge 297 yılına kadar Sâsânîlerde kalmış; sonrasında, Ermenistan'la Dicle arasındaki bölgelerle (*Transtigritanae*) beraber Romalıların hâkimiyetine geçmiştir. Ancak 364 yılından itibaren tekrar Farslara terkedilmiştir (s. 51). Kiepert, *age*.

³ Kiepert, Kürtlerin Antik kaynaklarda ilk zikredilişinin Xenophon'un göz tanıklığıyla, *Anabasis*'te yer aldığı altını çizmektedir. Kiepert, *age*, s. 51. Bizim de bilinen Antik kaynaklar üzerinde yaptığımız incelemeler bu tespiti doğruluyor.

I. Erken İslam Dönemi Kaynaklarında Türkler ve Kürtler

İslâm kaynakları ise Türkleri⁴ ve Kürtleri⁵ aynı cümlede zikretmeye Fars kökenli Yemenli

⁴ İslâm kaynaklarının Türklerden bahsettikleri en erken dönem, Tûfan ve Nuh Peygamber bağlamındadır. Türkleri tarihinde zikreden Müslüman yazarların en eskisi ise İbn Hişam olarak görünüyor. Onun, Vehb bin Münebbîh'ten nakille verdiği bilgilerde, Nuh oğlu Yafes'in üç oğlu olduğu söylenir. Bunlar, Aclân, Avcân ve Bircân'dı. Aclân'ın çocukları, Yecüc ve Mecüc, et-Türk ve el-Hazar'dı. Öte yandan, Hûd Peygamber zamanında Hûd oğlu Qahtân, Yafesoğullarından Azerbaycan'da yaşayan el-Eskinân (الاسكنان) emirliği üzerine yürüdü. Onları yenip, o coğrafyadaki tüm Yafesoğullarını Ermenistan ve arkasına (Anadolu'ya) sürdü. İbn Hişam, *et-Ticân fi Mulûki Himyer*, Merkezi'd-Derâsât ve'l-Ebhâsi'l-Yemeniyye, San'a 1928, s.33, 54. İbn Sa'd (ö.845) ise Yafes'in çocuklarını sayarken farklı isimler zikreder: Nuh oğlu Yafes'in üç oğlu vardı. Onlar et-Türk, es-Sakâlib ve Yecüc ile Mecüc'dü. İbn Sa'd, *Kitâbut-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut 1968, c.I, s.43. ed-Dineverî'ye (ö.895) göre, Türkler Nuh oğlu Yafes'in yedi oğlundan biri olan et-Türk'ten gelmektedir. Ebû Hanife ed-Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Brill 1888, s.4. et-Taberî (ö.923) ise, Vehb bin Münebbîh'ten nakille, Nuh oğlu Yafes'in Türkler ile Yecüc ve Mecüc'ün babası; Yecüc Mecüc'ün Türklerin amca oğulları; İbn İshak'tan (ö.768) üç ayrı rivâyetle, Yafes'in Yecüc ve Mecüc'ün atası; Sakâlib, Yecüc ve Mecüc ile Türk'ün Yafes'in oğulları olduğunu ve üçüncü rivâyetle, Yafes'in yedi oğlundan olduğunu, Türklerin ve Hazarların, bunlardan Tîreş isimli oğuldan geldiğini yazmıştır. Bu son rivâyete göre Yecüc ve Mecüc, Yafes'in yedi oğlundan Muu'dan çoğalmıştır. Bunlar, Türk ve Hazarların doğusunda yaşamaktaydı. Tarihi bir başka rivâyette Yafes'in soyundan gelenlerin Türk, Hazar, Yecüc ve Mecüc, Sekâlib, Rûm ve diğer tüm acem (Arap olmayan?) hükümdarları oluşturduğunu aktarmaktadır. et-Taberî, *Târîhu'l-Rusul ve'l-Mulûk*, Dârû'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, c.I, s. 124-129. et-Taberî'nin tarihinde, Türklerin kökenine ilişkin başka rivâyetler de bulunmaktadır. Örneğin, Fars kaynaklarına göre zalim Bâbil hükümdarı Dahhak'ı öldüren Feridun, Dahhak tarafından öldürülen Cem'in neslinden gelmektedir. Feridun'un üç oğlu vardı: Serm, Tûc ve İrec. Ülkesini bu çocuklarına paylaştırdı. Okların üzerine yerleri yazdırıp çektirdi. Serm'e Rum ve batı ülkeleri; Tûc'a Türk ve Çin ülkesi; ve İrec'e Irak ve Hint düşü. İrec'e Irak, yani Bâbil bölgesinin verilmesi diğer iki kardeşle kıskançlık yarattı ve bir araya gelip İrec'in üstüne yürüdüler. Tûc, ucu ilmi bir ipi kardeşi Serm'e uzattı ve o, ipi İrec'in üstüne atarak onu boğdu. et-Taberî'ye göre Türklerin (hanedan soyundan gelenleri öldürürken) ilmi ip kullanmasının sebebi budur. et-Taberî, *age*, c.I, s. 130-132. Yine et-Taberî'nin Fars kaynaklarından aktardığına göre, Bâbil hükümdarı Bahtunasr zamanındaki (MÖ VII.yy) vâlilerden Lehrasp, Türklerle uzun yıllar savaş halinde olduğu için onların karşısındaki topraklarda Belh şehrini inşâ etmişti. et-Taberî, *age*, c.I, s. 174. Tarihi'nin İbn Hişam'dan aktardığı bir başka rivâyet ise Mûsa Peygamber'in ortaya çıktığı yıllarda, Tûc'un torunu Menuşehr ile Feridun'un torunu Afrasiyâb arasında savaşlar yapıldı. Fars hükümdarı Menuşehr, halkına verdiği söylevde onların Türklere karşı isteksiz savaştıkları için ülkelerinin Türkler tarafından ele geçirildiğini söylemişti. Türkler ise kendilerini Afrasiyâb'a bağlıyordu. İki taraf arasında barış sağlandıktan sonra Taberistan'dan bir ok atılıp sınır Belh şehri olarak kabul edildi. et-Taberî, *age*, c.I, s. 228. et-Taberî'nin Hişam bin Kelbî'den (ö.819) nakille aktardığı bir başka rivâyet ise, Türklerin bir kısmının Menuşehr döneminde Azerbaycan'da yaşadıklarını söylüyor. Fars komutanı Şemîr, Azerbaycan'ı ellerinde tutan Türklerin üzerine gönderildi ve onları büyük bir yenilgiye uğrattı. Şemîr, zaferini Azerbaycan'daki iki taşın üzerine yazdırdı. et-Taberî'ye göre bu taşlar o dönem Azerbaycanı'nda bilinmektedir. et-Taberî, *age*, c.I, s. 230. Arap, Yahudi ve Ermeni kaynakları arasında –galiba– Eski Ahid'deki bazı âyetlerden yola çıkarak, Türklerin İbrahim Peygamber'in ikinci eşi Katûra'dan (ya da Kantûra) geldiğini ileri sürenler de vardır. Bunlara göre, İbrâhim Peygamber, Sare'den sonra bir kadınla daha evlendi. Onun adı Katura idi (Tevrat'ta Keturah olarak geçiyor; Genesis 25:1-4; Chronicles 1:32-33) Keturah'a dâir ayrıntılı bilgiler için bakınız: *The Works of Flavius Josephus*, s. 43. Ermeni tarihi Sebeos ise, "Hacerîlerin Saldırıları ve Roma'daki Olaylar" başlıklı bölümde, işledikleri günahlar nedeniyle başlarına gelen kötü olayların aktörleri, İbrahim Peygamberin "reddedilmiş" oğullarıdır ki onlar Hacer'den (1) ve Ke'tura'dan (6) olma 7 çocuktur. Onlar, Hintlilerin (büyük ihtimalle İndo-İskitlerin atası sayılan Ak Hunlar) ve çölde yaşayan Arapların atalarıdır (Sebeos, *age*, s. 154). Öte yandan, İbn Sa'd (*age*, c.I, s.31), el-Cahîz (ö.869), (*Risâ'ulu'l-Câhiz*, Mektebeti'l-Hâncî, Kâhire 1924, s.75); el-Yâkubî (ö.897), (*Târîh*, Edit: M.Th. Houtsma, Brill 1883, s.26) ve et-Taberî (*age*, c.I, s. 185) aynı bağlamda Katûra ve onun altı erkek çocuğundan söz etmektedir. İbn Sa'd, Katûra'nın Horasan bölgesine giden bir çocuğunun neslinin, emirlerine "hâkan" adını verdiklerini söylemektedir.

tarihçi Vehb bin Münebbih'in (ö.741), İbn Hişâm (ö.833) aracılığıyla Himyerîler tarihini (MÖ 110-MS 520) anlattığı satırlarla başlamış görünüyor.

Erken dönem Müslüman sîre/hadîs ve tarih yazarlarından eserleri günümüze ulaşan ilk âlim sayılan İbn Hişâm'ın, İslâm öncesi çağlara ilişkin tarihyazımında ortaya koyduğu Türk-Kürt algısı, Araplara karşı birlikte savaşan kardeş halklar şeklindedir. İbn Hişâm, Vehb bin Münebbih kaynaklı bilgileriyle, Türkler ve Kürtlerin, diğer Yafesoğullarıyla birlikte ortak ordu oluşturarak Yemen tu'balarına karşı defalarca savaşmış olduklarını bazen kazanıp bazen kan kaybettiklerini ama birliklerini bozmadıkları yönünde rivâyetler ileri sürüyor: İbn Hişâm'ın *et-Ticâm*'na göre, Himyer oğlu Seba' başa geçince ordularını toplayıp sınır bölgelerindeki toplulukları "ezmek" için yola çıktı. Onlar, Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'ten gelen et-Türk, ez-Zutt (الزط), el-Kürd, es-Soğd, el-Hazar, ed-Deylem ve Fergân milletleriydi –ki Seba'nın hakimiyeti altındaydı.⁶ Yemen Tu'bası Şemar Yar'aş'ın babası Nâşer en-Ne'am'ın ülkelerine saldırıp büyük kayıp vermesi üzerine Yafesoğullarından es-Soğd, el-Kürd, ez-Zut ve el-Qût toplulukları bir araya gelip, Ermenistan bölgesindeki kardeşleri et-Türk, ed-Deylem, el-Gûr ve el-Xhûz'lar ile bir araya gelip yeni tu'banın üzerine yürüyüp öç almak istediler. Diğer bölgelerdeki

⁵ Yaptığımız araştırmalara göre İslâm kaynaklarının Kürtlerden ve Kürtlerin ortaya çıkışından bahsettikleri en erken dönem, Nuh oğlu Sâm'ın soyundan gelen ed-Dahhâk bağlamındadır. ed-Dineverî'ye göre, Bâbil'in idaresini ele geçiren zâlim el-Dahhâk'ın omuzlarında iki yılan biçiminde urlar çıkmıştı. Verdiği acıyı ancak onlara insan beyni yedirerek dindirebiliyordu. Bu sebeple o, her gün iki insanı kurban ediyor ve beynini yedirdiyordu. Sonra vezirlerinden biri bu durumdan rahatsız olup insan yerine koç kurban etti ve her gün iki insanı kurtardı. Kaçanlar dağlara çıktı ve Kürtlerin kökenini meydana getirdiler. Ayrıca, ed-Dineverî'ye göre Eski Fars hükümdarlarından Kürtlerin yaylalarında büyüyenler olmuştur. Keykûbâd'ın oğlu Keyhüsrev, dağlarda yaşayan Kürtlerin yanında büyümüş; Sâsânîlerin kurucusu Sâsân, babası onun yerine kızkardeşini tahta geçirince küsüp dağlarda Kürtlerin yanında yaşamıştır. Bu sebeple Sâsân'a "Kürt Sâsân" ve "Çoban Sâsân" da denmiştir. Dineverî, *age*, s.7, 16, 30. el-Mes'ûdî (ö.956) ise Kürtlerin kökenine ilişkin olarak ileri sürülen beş ayrı görüşten biri olarak Dahhak hikâyesini verir ancak bunun sadece Farsların tarihlerinde yer aldığına ve diğer kadîm tarihler ile hadîs ve haber kitaplarıyla doğrulanmadığına dikkati çeker. Tarihçiye göre halk arasında Kürtlere ilişkin en yaygın soy zinciri en doğru olan birinci görüş olabilir. Buna göre Kürtler, Maad bin Adnan'ın oğlu Nizâr oğlu Rabi'ah'dan gelmektedir. Eski zamanlarda yerleşik hayattan ayrılmışlar ve dağlara ve vadilere gitmiş; onurlarını savunmuşlardır. Gittikleri bölgelerin çevresinde, Farslar ve Arap olmayan diğer milletlerin şehirleri vardır. Zaman içinde dilleri değişmiş ve yabancıların dillerine dönüşmüştür. Böylece, her bir Kürt topluluğun kendine göre bir "Kürtçesi" oluşmuştur. Kürtlerin çeşitli gruplarından "Kûfe ve Basra arasındaki bölgede -ki Dinever ve Hamdan'dır- eş-Şûhcân (الشوهجان)[aşireti] yaşamaktadır. Bunlar Kürtlerin Nizâr'ın oğlu Rabi'ah'den geldiğini inkâr etmemektedir. el-Mâcurdânlar (المجردان) Ezer bölgesindeki Künkûr'da (الكنكور) yaşamaktadır", der ve Cibâl bölgesindeki diğer aşiretleri ve Şâm bölgesindekileri sıralar. el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinu'l-Cevher*, Mektebe et-Tevfika, 2003, c.II, s.112-113. el-Mes'ûdî, kaleme aldığı son eser olan *et-Tenbih*'te ise Kürtlerin kökenine ilişkin başka bir teori ortaya koymaktadır: Buna göre Kürtlerin soyu, II.Tabaka Farsların ilk kistrâları Menuşehr oğlu İsfendiyâr'ın oğlu Kürd'den gelmektedir. el-Mes'ûdî, *Kitâbu't-Tenbih ve'l-İşrâf*, Brill, Leyden 1893, s.85. Erken kaynaklardan biri olması açısından İbn Sa'd'ın *Tabakât*'nda, Ömer bin Abdülaziz'in hükümdarlık döneminde Fars ülkesindeki Kürtlerin, arazileri üzerinden geçen ticaret kervanlarından vergi aldıkları ve bunun belli bir kısmını Halifelik memurlarına verdiklerini kaydetmek de önemli durmaktadır. İbn Sa'd, *age*, c.5, s.392.

⁶ İbn Hişâm, *age*, s.60.

Yafesoğullarından, el-Hazar ve et-Tibet ile bu ittifakı haber alan Fars Kisrâsı Kubâd da yardıma geldi. Ermenistan ve Horasan gibi pek çok coğrafyada şiddetli savaşlar yapıldı; neticede Yemen tu'bası üstün geldi ve kardeş halklar olduklarını (Sâmoğulları) hatırlattığı Fars kisrâsını da kendi yanına çekerek, kisrânın kardeşini Nihavend ve Dinever üzerine gönderdi. Kisrâ Kubâd'ın kardeşi, Yafesoğullarından es-Soğd ve el-Kürd topluluklarını hezimete uğrattı. Tüm bu savaşlar, daha önce çok kalabalık olan Yafesoğullarının sayısını azaltmıştı.⁷

Erken dönem Müslüman tarihyazımının Yemen tarihinden sonra ortaya koyduğu Kürt-Türk ilişkisi, Sâsânî İrani (229-652) ortak bağlamı içinde zikredilmiştir. Tahmin edileceği üzere, tarafların ilişkilerinin kaynaklara yansıyan yanını Fars kisrâlarının siyâsî koşulları oluşturmuştur. Çünkü Farslar, hem kendi siyâsî sınırları içerisinde –Ermenistan krallığında olduğu gibi– yarı-bağımsız beylikler şeklinde hüküm sürdüğü anlaşılın Kürtlerle; hem kuzey batıdaki Hazarlarla ve de özellikle kuzey doğu sınır komşusu Akhunlar'la (Eftalitler/Heyatılar- h.420-567) sıkı askerî, siyâsî ilişkiler –ve kuvvetle muhtemelen, sosyo-ekonomik– ve akrabalık ilişkileri içindeydi. Dolayısıyla, Sâsânî Devleti aracılığıyla Arap kaynaklarına yansıyan ilk Türk-Kürt ilişkileri, İran ortak zemininde ele alınmıştır, diyebiliriz.

Şu da var ki, Kürtlerin İran coğrafyası yanında Kuzey Doğu Anadolu'da kısmen Ermenilerin hâkimiyetinde bulunduğu asırlarda⁸ İran ordularındaki Kürt ve Türk savaşçılar aracılığıyla ve muhtemelen zaman zaman İran'dan bağımsız; örneğin Anadolu'ya akın eden çeşitli Türk toplulukları aracılığıyla, Türk-Kürt karşılaşmalarının doğmuş olduğu da son derece akla yatkın duruyor.⁹

Sâsânî İrani'na dönersek, Müslüman tarihyazımına yansıyan ilk Türk-Kürt ortak fotoğrafı, Hüsrev Enûşirevân'ın oğlu Hürmüz dönemine (579-590) ait görünmektedir. Kaynakların anlattığı üzere, annesi büyük Türk hâkânının kızı¹⁰ olan Kisrâ Hürmüz'ün ülkesi her yandan saldırıya uğramıştı. Doğudaki Türkler (Ak Hunlar), kuzeydeki Hazarlar,

⁷ İbn Hişam, *age*, s.233-237.

⁸ Batılı kaynaklar gibi İbnü'l-Esir de 960 senesindeki bir olayı anlatırken, Ermenistan hükümdârlarının “o dönemde” Kürtlerden ve Ermenilerden olduğunu söylüyor. İbnü'l-Esir, *el Kâmil Fi't-Târih*, Çeviren: M.B. Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, c. IIX, s. 489-490.

⁹ İlk ve ikinci dipnotta sözü edilen kaynakların bu bağlamda anlattıkları anılan türdeki karşılaşmaların kuvvetle muhtemel olduğunu ortaya koyuyor.

¹⁰ ed-Dineverî, *age*, s. 76; el-Ya'kûbî, et-Taberî ve el-Mes'ûdî Türk hâqânın adını Şâbeh olarak zikrederler. el-Ya'kûbî, *age*, s.187; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, c.I, s.240. el-Mes'ûdî'ye göre Hürmüz'ün annesinin adı Fâkim'dir (= فاقم) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, c.I, s.239. Ermeni tarihçi Sebeos ise Hüsrev'in annesinin adını “Kayen” olarak anmaktadır: “Hüsrev'in ölümünden sonra İran'da Hürmüz hüküm sürdü. Hürmüz'ün annesi; Hüsrev'in karısının adı Kayen'di. Kayen, Hun Hâkânının kızıydı.” Sebeos, *age*, s.17.

batıdaki Romalılar ve güneydeki Araplar Fars topraklarına akın ettiler. Hürmüz'ün ülkesi en güçlü düşmanı olan doğudaki büyük hâkân tarafından Herat'a kadar istila edilince, Kısra Hürmüz, Azarbeycan ve Ermenistan sınırlarından sorumlu komutanı, Reyli Behrâm Çûbîn'den (=جوبین/شوبین) yardım istedi.¹¹

Kaynaklar Behrâm Çûbîn'in Türklerin üzerine yürürken yanında olan biri kız biri erkek, iki savaşçı kardeşinin de adını vermektedir: Kürdiyye ve Kürdî.¹² Bu isimler, Behrâm'ın ailesinin Kürtlerden olabileceği ihtimalini akla getiriyor. Ancak, erken dönem kaynaklarında Behrâm'ın kökenine ilişkin bilgilerle bu yönde bir tespit yapmak mümkün görünmüyor. Kaldı ki Behrâm Çûbîn'in ailesine ilişkin mevcut bilgiler birbirleriyle örtüşmemektedir.¹³ Ancak, Sâsânîler dönemi başlarında el-Cebel bölgesi emiri Erdûvân'ın, Sâsânî kısrası Erdeşîr bin Bâbek'i (ö.242) yermek için kullandığı, "Ey! Kürtlerin çadırında büyütülmüş Kürt!" şeklindeki hitabıyla; Behrâm Çûbîn'in, Kısra Pervîz'i tehdit ederken sarfettiği, "Ey! Kürtlerin çadırında büyütülmüş!" ifadesinin kesişmesi ilginç durmaktadır.¹⁴ Eğer Behrâm Çûbîn bu yergiyi Kürtler karşısında büyükmek için kullanmışsa, neden onun ailesi iki öz (ed-Dineverî onların ana-baba bir kardeşler olduğunu kaydediyor.¹⁵) kardeşi için Kürd-Kürdiyye isimlerini seçmişti? O halde muhtemelen bu sözle Behrâm, kendisini Kürtler yanında konumlandırarak Pervîz'in vefasızlığına vurguda bulunmak istemiştir.

Neticede, sadece isimler ve semboller üzerinden değerlendirildiğinde dahi bir Sâsânîler devri Türk-Kürt ortak fotoğrafı olarak Behrâm Çûbîn anlatısı iki halkın cesaret, vefa ve kahramanlık üzerine temellendiğini düşündüğümüz benzer hayat tarzlarının son derece dramatik bir yansımasıdır. Behrâm'ın savaşçıların en mâhirleri olarak tanımlanan üç Türk savaşçı;¹⁶ Türk hâkânı, karısı hâtun; Türklerin sarayında izzet ikram gören Behrâm, Kürdiyye ve Kürdî; Kürdiyye'nin hâkânın kardeşinden evlenme teklifi alması;

¹¹ ed-Dineverî, *age*, s.80-81; el-Ya'kûbî, *age*, s. 191; et-Taberî, *age*, c.I, s.463; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, c.I, s.240; *et-Tenbîh*, s.102.

¹² ed-Dineverî, *age*, s.103,109; el-Ya'kûbî, *age*, s. 194-195; et-Taberî, *age*, c.I, s.465; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, c.I, s.244.

¹³ Behrâm Çûbîn, "Behrâm el-Ceşnes'in oğludur." ed-Dineverî, *age*, s.103; "Rey şehrinden olup, Azerbaycân'da bulunmaktadır." el-Ya'kûbî, *age*, s. 188; "Rey halkından olup, ona Behrâm bin Behrâm denir ve Çûbîn olarak ünlenmiştir." ; "Behram'ın dedesi İreş'in adı anıldı. Perviz, [Behrâm Çûbîn'e] İreş'in, kendi dedesi Minuşehr'e itaat etmiş olduğunu söyledi." et-Taberî, *age*, c.I, s.463, 465. "Rey Mezrubânı [yöneticisi/sınır vâlisi] Behrâm Çûbîn, [Şit Peygamber'in oğlu] Enûş'un neslinden gelen Çûbîn bin Mîlâd'ın oğludur." el-Mes'ûdî, *Mürûc*, c.I, s.244.

¹⁴ et-Taberî, *age*, c.I, s.390, 465.

¹⁵ ed-Dineverî, *age*, s. 109.

¹⁶ et-Taberî, *age*, c.I, s.463.

buna karşın onunla savaşır tâliplisi Türk'ü kendi elleriyle öldürmesi gibi enteresan ayrıntılar iki halkın kadîm ortak zihniyetine ışık tutması açısından önemli durmaktadır.

II. Ötekileştirilmiş Bir İmge/Tipoloji Olarak Türkler ve Kürtler

Öte yandan, hadîs ve ona bağlı olarak gelişen Müslüman tarihyazımının erken örneklerinde sergilenen Kürtler ve Türkler ortak algısı onların, gayrı-medenî, câhil ve tehlikeli derecede mâhir savaşçılar olduklarının altını çizer nitelikte görünmektedir. MÖ 2000'li yıllarda Eski Bâbil'de geçen Gılgamış'ın hikâyesine kadar geri gittiğini bildiğimiz medenî-gayrı-medenî çatışması,¹⁷ belki eşyanın doğası gereği, tarihin bu döneminde de kendisini göstermiştir, diyebiliriz.

Esasen, el-Mes'ûdî'nin bir sosyo-psikolog titizliğiyle ortaya koyduğu gibi, gayrı-medenî topluluklar da kendi yaşam tarzlarını yücelterek medenîleri ötekileştirmektedir. el-Mes'ûdî, dağlarda ve çöllerde yaşayan "Araplar, Kürtler, el-Bicetliler,¹⁸ Berberler gibi medeniyetten uzak duran toplulukların konar-göçer bir hayatı seçmelerinin sebeplerini" araştıran, galiba tek Ortaçağ âlimidir. Onun, konar-göçer hayat tarzını seçenler arasındaki bilge insanlardan edindiklerine göre, konar-göçerlik diğer hayat tarzlarının tümünden daha iyidir. Çünkü dünya üzerinde diledikleri yeri seçerek sürekli farklı coğrafyalarda dolaşarak yaşamının pek çok faydalı yanı vardır. Örneğin bu durum onlarda özgürlük, cesaret, beden ve karakter sağlamlığı, renklilik, şiir sanatı, onur ve akıl keskinliğinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Onların ayıplayan gözlerinde şehirler, eziyet ve yoksunluk demektir. Binalar ve harabeler, toprağı kapatmakta; böylece, gezip dolaşarak yaşayanların toprağı ve üstündeki gıdaları tasarruf etmelerini engellemektedir. Bu baskı onların doğalarında bulunan daha şerefli yaşamak için yarışma özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Ayrıca binalar hava akımını da engellemektedir. Oysa hava her yönüyle insan sağlığı için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Zekâ ve farkındalık gücü havaya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bedenlerin hasta olduğu gibi üzerlerine çeşitli âfetler bulaşarak bölgeler de hastalanmaktadır. Bu durumda sürekli yaşayacak yeni yerler seçmek, bir gerekliliktir. Bu

¹⁷ Bâbilli Avcının biri hayvanlara tuzak kurduğu kırdan gördüğü yaban Engidu'dan çok korkar ve babasının öğütü üzerine onu ancak güçlü Gılgamış'ın yenebileceğini düşünerek Gılgamış'a gider ve der ki: "Gılgamış, beni dinle ve bana öğüt ver! Dağdan bir adam geldi. Bu, ülkenin en güçlü adamıdır. Gökten inen yoğun cevhere benzer; gücü büyüktür. Her zaman dağda dolaşır, hep yabanıl hayvanlarla ot yiyor, ayağı suvatın [hayvanların su içtiği bölge] karşı yakasından hiç eksilmiyor. Korkudan ona yaklaşamıyorum. (Avlar için) açtığım çukurları doldurdu. Gerdiğim ağları yerden çıkarıp kopardı... Kırın kalabalığını, avı elimden kaçırdı. Kırdaki işime engel oldu!" *Gılgamış Destanı*, Çeviren: Muzaffer Ramazanoğlu, Özgür Yayınları, (Tarihsiz), s. 12.

¹⁸ el-Mes'ûdî'ye göre, Kızıldeniz'le Nil arasındaki bölgede yaşayan bedevîler.

ve benzer yoksunluklar sebebiyle alçaklık, zaaf, tutsaklık ve salgın hastalıklar şehir halklarında bir araya toplanmıştır.¹⁹

el-Mes'ûdî yukarıda özetlenen sebepleri sıraladıktan sonra şöyle der:²⁰ *Bu sebeple yaban tabiatlı Kürtler ve dağlarda yaşayan diğerleri; eziyet edici ve yerleşim alanları dünyanın alçak yerleri ve bataklıkları olan diğer topluluklardan uzak dururlar. Dağlarda ve vâdilerde yaşayan bu milletlerin huyları, iniş çıkışlılık bakımından yaşadıkları yerlere benzer. Buralardaki yer şekillerinde istikrar bulunmaz. Dolayısıyla, üzerinde yaşadıkları [coğrafik] bölgelerin zorluğu ve sertliği, yerlilerin karakterlerine yansımıştır.*

el-Mes'ûdî'yi "tarihçilerin önderi" olarak tespit eden İbn Haldûn da²¹ yerleşiklere oranla konar-göçerlerin yabancı ve ele geçirilemez olduklarının altını çizmekte ve bu halkları sıralarken Araplar, Berberîler, (Batı Afrikalı) Zenatelerden sonra Türkmenleri, Türkleri ve Kürtleri art arda anmaktadır.²²

Bu cümleden olarak, Kürtlerin ve Türklerin gayrı-medenîliğinin altını çizen bazı hadislerden önce, tarih ve siyâset metinlerine yansıyan algıya dikkati çekmek istiyoruz. Örneğin, Abbasî döneminin ünlü âlimi el-Câhîz (ö.869), Halîfe el-Mütevekkil'in (847-861) Türk asıllı veziri *Feth bin Hakân*'a takdim ettiği Türklere ilişkin risâlede, Kürtlerle paralellik ve yerleşik Farslarla zıtlık kurarak Türklerin karakteristik konar-göçer profilini öne çıkarmıştır. el-Câhîz'a göre, nasıl Huzeyl²³ Arapların Kürtleriye, Türkler de Acemlerin Araplarıdır.²⁴ Öte yandan, kadîm Türklerin ve Kürtlerin yaşam tarzı benzerlikleri, coğrafyacı el-İstahrî'nin (ö.952) satırlarına da yansımıştır. O, gözlemlerine dayanarak yaptığı tahlilde Fâris bölgesindeki yüze yakın bölgede yaşayan Kürtlerin yaşam tarzları bakımından Türklere benzediğinin altını çizmektedir.²⁵

Kürtlerin ve Türklerin gayrı-medenîlikleri nedeniyle şehir halkları ve yerleşik zihniyet tarafından bir tür ötekileştirilmeye mâruz kalmaları asırlarca devam etmiştir, demek yanlış olmaz. Nitekim, İmâm el-Gazzâlî'nin (ö.1111) İslâm'ın gelişinden yaklaşık 350 yıl sonra Türklere ve Kürtlere (ve tüm yerleşik olmayan topluluklara) ilişkin zikrettiği şu satırlar, yaşam tarzları nedeniyle "câhil" olarak nitelendirildiklerini izah eder

¹⁹ el-Mes'ûdî, *Mürûc*, c.II, s.109-110.

²⁰ el-Mes'ûdî, *age*, c.II, s.110.

²¹ İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Dârul Fikr, Beyrut, 2001, s. 43.

²² İbn Haldûn, *Age*, s. 152.

²³ Mekke ve Taif'in dağlarında yaşayan eski bir Arap kabilesidir.

²⁴ el-Câhîz, "Menâkıbu't-Türk", *Kitâbu Fezâilu'l-Etrâk*, Tahkik: Abdüsselâm M. Hârûn, Mektebetu'l-Xhâncî, Kahire 1964, s.70-71. Benzer şekilde, et-Taberî'nin Abdullah İbn Ömer'den aktardığı rivâyette Kürtler, Acemlerin Arabı (bedevîsi) olarak tanımlanmıştır. et-Taberî, *age*, c.I, s.146.

²⁵ el-İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Brill 1927, s.115.

niteliktedir:²⁶ *Şehirlerde bile insanlar dinin ve ibadetin kurallarını bilmezken, Arap, Kürt ve Türkmenlerden ve diğer halklardan, göçerler nasıl bilsin? Mahallelerde mescidler yapılmalı; şehirlerden gelen fakihler olmalı ve insanlara dinlerini öğretmeli. Aynı şekilde her köyde bir fakîh olmalı. Göçerler de çevredeki fakîhlere gidip dinlerini öğrenmeliler; ne yenir ne yenmez onlara bildirilmeli.*

el-Gazzâlî'nin, "ilim" bahsi altında Kürtlere ve Türklere dâir kullandığı yukarıdaki görece müşfik söylem; *İhyâ*'nın diğer bahislerinde pek gözlenemez. Örneğin o "öfke" bahsinde, Hz. Muhammed'in "Pehlivana güçlü denmez. Güçlü, öfkelenildiğinde nefsinin yenen kişidir" hadîsini verdikten sonra, şöyle der:²⁷ *Böylesine cahillere, hâlim ve affedici kimselerin öfkelerini nasıl yendiklerini yücelten hikâyeler anlatmak tedavi edici olabilir. Çünkü böyle hikâyeler peygamberler, velîler, hükemâ, ulemâ ve faziletli hükümdarlara ilişkin olarak aktarılmıştır. Bunun zıddı hikâyeler ise, Kürtler ve Türkler, zâlimler, câhiller, fazilet ve akıldan yoksunlara ilişkin olarak aktarılmıştır.*

İmâm el-Gazzâlî'nin "alışveriş" bahsi altında zikrettiği sözler, esasen onun şehirlere gelenlere göre kırdı ya da yaylalardaki göçer Türklere ve Kürtlere karşı, neden daha müşfik olduğunu izah eder gibidir:²⁸ *Türklerden, Türkmenlerden, Araplardan ve Kürtlerden olan askerler; pazardakiler, vatan hainleri, faiz yiyenler ve zâlimlerin mallarının çoğu haramdır; onların elinde olanlardan gözle helâl olduğuna şahit olunanlar dışında, herhangi bir şey alınmaz.*

Anlaşıldığı kadarıyla, Abbâsîler döneminin (750-1258) saray ve şehir hayatında büyük çoğunlukla savunma gücü olarak istihdam edilen Türkler ve Kürtler, hem İslâm'ın kurallarına ve hem de yerleşik hayat kültürüne uyumlanmaya çalışırken, büyük bir yabancılaşma yaşıyor; doğal olarak çoğu zaman şehir halkının ve ulemânın zihninde antipatik etkiler yaratabiliyorlardı. Nitekim, el-Ya'kûbî, *Buldân*'da Samarra'yı anlatırken, Bağdat'taki Arapça konuşamayan Türklerin, atlarına binip koşuşturduklarında çevrelerindeki insanlara çarpıp zarar verdiklerini; bu nedenle halkın saldırısına uğradıklarını, hatta bazılarının öldürüldüklerini ifade etmektedir. el-Ya'kûbî'ye göre Halife el-Mu'tâsım (h.833-842), bu duruma çok üzülmüş ve askerleriyle birlikte Bağdat'tan çıkmaya ve Samarra'yı kurdurmaya karar vermiştir.²⁹ Dolayısıyla el-Gazzâlî'nin

²⁶ el-Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi'd-Dîn*, s.89. <http://www.alwaraq.net>

²⁷ el-Gazzâlî, *age*, s.862. <http://www.alwaraq.net>

²⁸ el-Gazzâlî, *age*, s.413. <http://www.alwaraq.net>

²⁹ el-Ya'kûbî, *el-Buldân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2001, s.55-56.

döneminde Bağdat'ta ve diğer şehirlerde uyum sorunu yaşayan Türkler ve Kürtlerin sayısının daha da artmış ve sorunların derinleşmiş olabileceği, ihtimal dışı değildir.

Öyle anlaşılıyor ki kadîm Yemen ve Fars devletlerinin hasımları olmaları hasebiyle, muhtemelen gece hikâyeleri ve destanların efsânevî “kötü” aktörleri olan Kürtler ve Türkler, Bağdat'taki halifeliğin talebiyle hayatın içinde –üstelik uyumsuzca– vücut bulunca ürküntü yaratmıştır. Belki de Türkler ve Kürtlerin aynı bağlam içerisinde zikredildiği hadîslerden birinin kıyamet alâmetleri arasında yerini almasında bu kadîm algının da etkisi olmuştur. Muhakkak ki çalışmamızın ilgi odağı, hadîsin sahîh olup olmaması değil, dönemin Kürt ve Türk algısına tuttuğu ışıktır. Nitekim, zihniyet tarihi açısından son derece önemli duran bu hadîs, el-Buhârî'nin hocalarından hadîs âlimi Nuaym bin Hammâd'ın (ö.843) *fiteninde*³⁰ ve İmam el-Buhârî'nin (ö.869) hadîs kitabında zikredilmektedir. Nuaym, Hz. Hasân'dan ve Ebû Hureyre'den aktardığı rivâyetlerle, “ayakkabıları kıldan bir kavimle” ve “yüzleri dövülmüş kalkan gibi [düz?], gözleri küçük, burunları kısa ve basık olan bir kavimle savaşmadıkça kıyamet kopmaz.” hadîsini aktarmış ve rivâyetin Hz. Hasan'ın kendi değerlendirmesi olan kısmında, onun, bu iki halkın Kürtler ve Türkler olduğunu düşündüğünü söylediğini eklemiştir.³¹ İmam el-Buhârî (ö.869) ise aynı hadîsi “Türklerle Savaş” başlığı altında iki ayrı rivâyet zinciriyle nakletmektedir. ‘Amr bin Tağlib kaynaklı ilk rivâyette, “kıldan ayakkabı giyen bir kavimle” ve “yüzleri geniş ve dövülmüş kalkan gibi olan bir kavimle” denilirken, Ebû Hureyre kaynaklı ikincisinde, “küçük gözlü, kırmızı yüzlü, kısa ve basık burunlu, yüzleri dövülmüş kalkan gibi olan ‘Türklerle’ ve kıldan ayakkabılar giyen bir kavimle savaşmadıkça” ifadesi kullanılmıştır.³²

Tarih ilminin her alanı için son derece kıymetli veriler barındıran hadîs külliyyatının yukarıdaki örneği, söylem biçiminden de anlaşılacağı üzere, Erken Dönem İslâm dünyasında, Türklerin ve Kürtlerin mâhir savaşçılığı; ya da savaşçılıklarının ürküntü yaratan şiddeti ile yukarıda izah edilen Türklerin şehirlerdeki uyum sorunları karşısında oluşan toplumsal zihniyete ışık tutar gibidir.

Şu da kaydedilmeli ki, Kürt ve Türk halklarının kadîm ilişkisi, aralarında bugünden bakınca anlaşılması güç, bir tür özel hukuk da inşa etmiş olmalı. Aksi takdirde kaynaklara yansıyan aşağıdaki olayları anlamlandırmak kolay görünmüyor. Örneğin, Tuğrul Bey'in

³⁰ Fiten geleneği ve anılan âlimin eseri için bakınız: Ali Çelik, “Nuaym bin Hammâd'ın Hadîsçiliği ve ‘Kitâbu'l-Fiten’i Üzerine Bir Değerlendirme” *Dini Araştırmalar Dergisi*, c.II, s.6, s. 105.

³¹ Nuaym bin Hammâd *Kitâbu'l-Fiten*, Tahkik: S. Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, s. 417.

³² *el-Câmi'u's-Sahîh*, İmâm el-Buhârî, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1987, c.IV, s.43. Hadîs no: 2927-2928.

Abbasî Halifesi adına Büveyhilere karşı savaştığı ordusunda Kürtler olabildiği gibi, karşı taraftaki Türk komutan Arslan el-Besâsîrî'nin ordusunda da Kürtler yer alabilmiştir.³³ Veya Ortaçağların Ön Asyası'nda Kürtler, bir Türkmen düğününe kendilerini davet ettirebilmiş ve reddedilince öfkelenip iki taraf arasında görülmemiş bir savaş çıkabilmiş; binlerce kaybin ardından barış tesis edilip aynı coğrafya üzerinde huzur içinde normal hayat devam ettirilebilmişlerdir.³⁴

Sonuç

Tüm bu tarihsel verilerden yola çıkarak, son tahlilde, erken dönem İslâm dünyasındaki Kürtler ve Türklerin antik çağlardan itibaren, zamanın ruhuna göre bazen ortak, bazen zıt hedef ve motivasyonlarla; ama sürekli olarak bir ve komşu coğrafyalarda ve birbirlerine çok yakın hayat tarzlarıyla –ve galiba– kesintisiz olarak siyasî ve sosyo-kültürel ilişkiler içinde oldukları söylenebilir. Onların bu coğrafik yakınlıkları ve kültür benzerlikleri aralarında, adı konulmamış ancak kökleri ve bünyesi sağlam bir hukuk evreni yaratmış gibidir. Bu evrenin doğası, Ortaçağlardan Yeni ve Yakınçağlara, Türklerin ve Kürtlerin ilimden sanata, siyâsetten savunmaya çok değişik yaşam alanlarındaki birlikteliklerinin temeli olmuştur, diyebiliriz.

³³ İbnu'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Çeviri: A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.1-2.

³⁴ İbnu'l-Esîr (ö.1230) ve Ebu'l-Ferec'in (ö.1286) anlattığına göre 1185 yılında el-Cezîre, Musul, Diyarbakır, Ahlat, Suriye, Şehrizûr ve Âzerbeycan'da yaşayan Kürtlerle Türkmenler arasında ilk defa olaylar çıkmıştı. Olayların sebebi Nusaybin'de yapılan bir Türkmen düğünüydü. Düğün alayı Kürtlerin ez-Zevzân kalesinden geçerken Kürtler tarafından yolları kesildi. Kürtlerin isteği kendilerine düğün ziyâfeti verilmesiydi. Türkmenler ziyâfeti vermeyince Ebu'l-Ferec'e göre Kürtler gelini kaçırıp kalelerine götürdü; İbnu'l-Esîr'e göre ise Kürtler Türkmen dâmadı öldürdü. Bunun sonucunda iki taraf arasında tartışma çıktı ve büyük bir savaş koptu. İbnu'l-Esîr'e göre bu bir fitneydi ve gittikçe yayılıp, büyüyordu. Binlerce insan katledildi. Nihâyet Erbil vâlisi Mücahüddîn Kaymaz iki tarafın reislerini çağırıp barıştırdı. Böylece halk eski günlerde olduğu gibi huzur içinde yaşamaya devam etti. İbnu'l-Esîr, *age*, Çeviren: c. XI, s. 410; Abül-Farac Tarihi, Çeviri: Ö.R. Doğrul, TTK Yayınevi, Ankara 1999, c.II, s. 439-440.

KAYNAKÇA

Klasik Kaynaklar:

İbnu'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Çeviri: A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1989.

el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1987.

el-Câhiz, "Menâkıbu't-Türk", *Kitâbu Fezâilu'l-Etrâk*, Mektebetu'l-Xhâncî, Qâhire 1964.

ed-Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Brill 1888.

İbnu'l-Esîr, *el Kâmil Fi't-Târih*, Çeviren: M.B. Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.

Eusebius Cronicle, Çeviri: Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, 2008.

Abûl-Farac Tarihi, Çeviri: Ö.R. Doğrul, TTK Yayınevi, Ankara 1999.

el-Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*: (<http://www.alwaraq.net>, erişim 27.4.2016).

Gilgamiş Destanı, Çeviren: Muzaffer Ramazanoğlu, Özgür Yayınları, (Tarihsiz).

The History of Herodotus, Çeviri: G.C. Macaulay:

(<http://ebooks.adelaide.edu.au/h/herodotus/h4m/complete.html>, erişim 27.04.2016)

İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 2001.

İbn Hişam, *et-Ticân fî Mulûki Himyer*, Merkezu'd-Derâsât ve'l-Ebhâsi'l-Yemeniyye, San'a 1928.

el-İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Brill 1927.

The Works of Flavius Josephus (30-100), Çeviri: W. Whiston, Ward Lock Ltd. 1878.

el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinu'l-Cevher*, Mektebe et-Tevfika, 2003.

el-Mes'ûdî, *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Brill, Leyden 1893.

Nuaym bin Hammâd *Kitâbu'l-Fiten*, Beyrut 1993.

İbn Sa'd, *Kitâbut-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut 1968.

Patmut'iwne Aristakisi Lastivertc'woy, Erevan, 1963: (<http://rbedrosian.com/alint.htm>, erişim 27.04.2016)

Pawstos Buzand, *Ermenilerin Tarihi*, Çeviri: R.Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New York 1985.

Sebeos' History, İngilizce'ye Çeviri: R.Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New York 1985.

et-Taberî, *Târihu'l-Rusul ve'l-Mulûk*, Dârû'l- Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

el-Ya'kûbî, *el-Buldân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2001.

(JOSR) Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 (15) (s. 476-492) (JOSR) April-2016 Volume:8 Issue: 1 (15)

el-Yâkubî (ö.897), (*Târih*, Edit: M.Th. Houtsma, Brill, Leyden 1883.

Xenophon, *Anabasis*, Çeviri: H.G. Dakyns:

(<http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5an/contents.html>, erişim 27.04.2016)

Modern Kaynaklar:

Chavannes, Édouard, *Batı Türkleri*:

(http://classiques.uqac.ca/classiques/chavannes_edouard/toukiue/chav_toukiue.pdf, erişim 27.04.2016)

Çelik, Ali “Nuaym bin Hammâd’ın Hadisçiliği ve ‘Kitâbu’l-Fiten’i Üzerine Bir Değerlendirme” *Dini Araştırmalar Derg.*, c.II, s.6, s.99-118.

Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Graba, Margarita, “You Are What You Wear: Scythian Costume as Identity”, *Dressing The Past*, Oxbow Books 2008.

Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1999.

Kiepert, Heinrich, *A Manual of Ancient Geography*, Londra 1881.

Nomads of Euroasian Steppes in The Early Iron Age, Edited by: J.D.Kimball, Zinat Press, Berkeley 1995.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991.

-----, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1991.

Elektronik Kaynaklar:

“Altay Ukok Prensesi”: (<http://en.tuva.asia/197-altai.html>, erişim 27.04.2016)

“Chariot”:

(<http://www.nytimes.com/1994/02/22/science/remaking-the-wheel-evolution-of-the-chariot.html?pagewanted=all&src=pm>, erişim 27.04.2016)

“Ovoo”:

(<http://photography.nationalgeographic.com/photography/photo-of-the-day/ovoo-mongolia-drake/>, erişim 27.04.2016)

(<http://umitilekesif.blogspot.com/2013/02/denizlide-altay-inanc-taslari-ovolar.html>, erişim 27.04.2016)

“Sintaşta-Petrova”:

(<http://www.nytimes.com/1994/02/22/science/remaking-the-wheel-evolution-of-the-chariot.html?pagewanted=all&src=pm>, erişim 27.04.2016)

(JOSR) Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 (15) (s. 476-492) *(JOSR)* April-2016 Volume:8 Issue: 1 (15)

“Rus-Slav halklardaki ‘barbar’ algısı”:

<http://www.inter-disciplinary.net/wp-content/uploads/2012/01/yakushenkovpaper.pdf>,
erişim 27.04.2016)